

محتوا و قالب در آثار منتخب بانوان نگارگر انقلاب اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵

مینا صدری^۱

چکیده

نگارگری، به عنوان یک هنر اصیل ایرانی، شکل دهنده‌ی روایت‌هایی تصویری از موضوعات ادبی، علمی و مذهبی بوده است. اتفاقات اجتماعی نیز از محدوده‌ی نگاه این هنر دور نبوده و تأثیرات آن را می‌توان در این آثار مشاهده نمود. بانوان نگارگر ایران در تمام دوره‌های تاریخی، در این امر سهم بسزایی داشته‌اند. علی‌رغم اهمیت این موضوع، پژوهش‌های مختصری تاکنون در این حوزه صورت گرفته، که مبین ضرورت، در انجام پژوهش‌های متعدد و گسترده به جهت بررسی و تحلیل آثار و جایگاه این هنرمندان و تحولات اجتماعی است. لذا این تحقیق نگاهی به رویکردها و آثار منتخبی از بانوان نگارگر، در دوران انقلاب اسلامی و گفتمان هنر انقلاب، به عنوان یک تحول گسترده و همه‌جانبه داشته و این سؤال‌ها را طرح کرده است: آثار هنرمندان نگارگر زن، در دوره‌ی انقلاب اسلامی، چه ویژگی‌هایی دارد؟ و تفاوت آن با دوره‌های پیشین چیست؟ به جهت بررسی دقیق‌تر جایگاه نگارگران زن، در این دوره، پیشینه‌ای از حضور زنان در این عرصه ارائه شده است. ماهیت بررسی این موضوع، کیفی خواهد بود. ارائه‌ی آمار، از تعداد هنرمندان زن در دوره‌های مختلف و مقایسه‌ی آن، بخشی از یافته‌های مورد نیاز در نتیجه‌گیری را در اختیار تحقیق می‌گذارد، که مبتنی بر تحلیل‌ها و یافته‌های تحقیق، علاوه بر گسترش موضوعات تاریخی اسلام، مسائل اجتماعی، سیاسی و وقایع انقلاب، مانند دفاع مقدس، شهادت و غیره، به موضوعات بانوان نگارگر اضافه شده است. به دلیل توجه بانوان نگارگر به موضوعات جدید و ضرورت ارائه بهتر و اثرگذارتر، تفاوت‌هایی در شیوه‌های اجرایی ایشان نیز شکل گرفته است. در این تحقیق از شیوه‌ی کتابخانه‌ای برای شناسایی مفاهیم استفاده شده و تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با رویکرد توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است.

کلیدواژگان: انقلاب اسلامی، نگارگری انقلاب اسلامی، گفتمان هنر انقلاب، بانوان نگارگر.

۱. استادیار گروه نقاشی و مجسمه‌سازی، دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرها، دانشگاه تهران.

مقدمه

نگارگری، هنر اصیل ایرانی است که راویت‌های تصویری از جمله داستان‌های ادبی، علمی و مذهبی، را شکل می‌دهد. رابطه‌ای که میان نگارگری با متون ادبی، علمی و مذهبی وجود دارد، همواره با تأثیر و تأثراتی همراه بوده است. چنان‌که پژوهش‌های متعددی با موضوع تأثیر ادبیات بر نگارگری صورت گرفته است. اما آنچه که کم‌تر بدان توجه شده است، تأثیر تحولات اجتماعی بر هنر نگارگری است. چنان‌چه با توجه به این محث سؤالاتی پیش می‌آید مانند: تحولات اجتماعی شامل تحول مذهبی، سیاسی و اقتصادی چه نوع تأثیری را بر هنرمند و آثار وی گذاشته است؟ تبدیل یا تغییری که در یک سلسله یا یک دوره‌ی حکومتی رخ می‌دهد، چه بخشی از هنر را دست‌خوش تغییر می‌کند و بر آن تأثیر می‌گذارد؟ که دست‌یابی به پاسخ این سؤالات نیاز به پژوهش‌های متعدد و گسترده‌ای دارد، که فراتر از محدوده‌ی عملیاتی این مقاله است. اما آنچه که در این تحقیق مورد توجه و پرسش قرار گرفته، این است که انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک تحول همه‌جانبه‌ی اجتماعی چه بخشی از هنرمندان و آثارشان را در گستره‌ی تحولات خود متأثر ساخته است؟ به‌جهت مشخص کردن چهارچوب نظری و عملی این تحقیق سؤال محدودتر شده و در حیطه‌ی هنر نگارگری و هنرمندان زن نگارگر طرح می‌شود. آثار هنرمندان نگارگر زن، در دوره‌ی انقلاب اسلامی، چه ویژگی‌هایی دارد؟ و تفاوت آن با دوره‌های پیشین چیست؟

محتوا و قالب، دو وجه سازنده آثار هنری است که باید در پژوهش‌های تحلیلی و نقدهای هنری مورد توجه قرار گیرد. لذا آثار بانوان نگارگر نیز از این دو جهت قابل بررسی است. با بررسی مقدمات و مشاهدی آثار، چنان‌که به‌نظر می‌رسد که انقلاب اسلامی و اتفاقات آن از محدوده‌ی نگاه این هنرمندان دور نبوده و تأثیرات آن را می‌توان در این آثار مشاهده نمود. این تحقیق بر آن است تا نگاهی به‌محتوا و قالب آثار بانوان نگارگر، در دوران انقلاب اسلامی به‌عنوان یک تحول گسترده و همه‌جانبه داشته باشد. به‌دلیل گستردگی موضوع، بررسی ساختار شکلی آثار در تحلیل قالب و صورت، نیاز به تحقیق مستقلی دارد، لذا در این مجال، به شیوه‌ها و فنون اجرایی توجه خواهد شد.

لازم به‌ذکر است که ماهیت بررسی این پژوهش، کیفی است، و از شیوه‌ی کتابخانه‌ای برای شناسایی منابع و فیش‌برداری استفاده شده است. هم‌چنین مفاهیم این تحقیق که شامل انقلاب اسلامی، نگارگری و بانوان نگارگر است، به‌روش توصیفی و

تحلیلی بررسی خواهد شد. به‌منظور تحلیل دقیق‌تر آثار بانوان نگارگر در انقلاب اسلامی ایران، تطبیق مختصری، از نظر کیفی در حوزه فن و محتوا با دوره‌های پیش‌تر صورت خواهد گرفت. با توجه به این‌که تعداد بانوان هنرمند در دوره‌ی انقلاب اسلامی زیاد است، لذا شاخص‌ترین این هنرمندان به‌منظور بررسی آثار انتخاب شده‌اند. بانوان نگارگر را می‌توان در سه بخش پیش‌کسوت، استاد و هنرمندان جوان دسته‌بندی نمود. شاخص بودن هنرمندان پیش‌کسوت به‌واسطه‌ی شهرت و سابقه‌ی هنری ایشان است و استادان نیز دارای پیشینه‌ی علمی و هنری شناخته شده‌ای هستند. پذیرفته شدن آثار در فعالیت‌های هنری، مانند دوسالانه‌ها، نمایشگاه‌های رسمی و کارگاه‌های هنری، از ملاک‌های انتخاب هنرمندان جوان و آثار ایشان است. علاوه بر این، آثار این هنرمندان از نظر محتوا و قالب مورد بررسی نگارنده قرار گرفته و آثاری که دارای کیفیت قابل قبولی بوده، انتخاب شده است.

اگرچه تمرکز تحقیق، بر بانوان نگارگر در دوره‌ی انقلاب اسلامی است، اما به‌جهت بررسی دقیق‌تر جایگاه نگارگران زن، در این دوره، ضروری است، پیشینه‌ای از حضور زنان در این عرصه نیز ارائه شود. معرفی تعدادی از هنرمندان زن در دوره‌های مختلف و مقایسه‌ی آن، بخشی از یافته‌ها مورد نیاز در نتیجه‌گیری را در اختیار تحقیق می‌گذارد. بانوانی که به دوره‌های تاریخی پیشین تعلق دارند ۹ نفر هستند که تعداد ۸ اثر از آنان معرفی خواهد شد. استحصاء کامل تعداد بانوان نگارگر معاصر و آثار ایشان امکان‌پذیر نیست. اما آنچه که در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته، در حوزه هنرمندان پیش‌کسوت، ۳ نگارگر و ۵ اثر و استاد، ۶ نگارگر و ۸ اثر بوده است. در بخش جوانان نیز ۱۱ نگارگر و ۱۱ نگاره بررسی شده است.

پیشینه‌ی پژوهش

متأسفانه تحقیقات چندانی در این باب وجود ندارد و این بخش از هنر نگارگری، از توجه کم‌تری برخوردار بوده است. برخی از پژوهش‌های موجود نیز تنها به‌معرفی و بررسی آثار این هنرمندان پرداخته و تأثیر مسائل اجتماعی مورد توجه نبوده است. پایان‌نامه‌ی فراهانی، (۱۳۹۴) با‌عنوان «مطالعه تحلیلی آثار بانوان نگارگر قدیم و معاصر ایران (مطالعه موردی ده نفر)»^۲ به آثار چهار هنرمند زن برجسته از دوره‌ی قدیم، به‌همراه آثار پنج هنرمند پیش‌کسوت از دوره‌ی اخیر پرداخته و این آثار را مورد بررسی

۲. فراهانی، الهه. (۱۳۹۴). مطالعه تحلیلی آثار بانوان نگارگر قدیم و معاصر ایران (مطالعه موردی ده نفر). دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا.

اشتغال داشته‌اند. در کتاب مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی، از چهار زن نقاش به نام‌های صحیفه‌بانو، نادره‌بانو، مسکینه و امینه نام برده شده است که در محضر استادان معروف زمان خود یعنی کمال‌الدین بهزاد، آقارضا و رضاعباسی تعلیم دیده‌اند (رجبی، ۱۳۷۴). هم‌چنین باید گفت که نادره بانو از شاگردان آقا رضا جهانگیری (نگارگر ایرانی دربار جهانگیرشاه ببری) است، که در صفحه ۵۱ و ۱۲۷ «مرقع گلشن» نگاشته شده در این دوران دو اثر خود را چنین امضا نموده است: عمل نادره بنت میرتقی شاگرد آقا رضا و عمل بنده پادشاه سلیم نادره بانو دختر میرتقی شاگرد رضا (حقیقت‌جو، ۱۳۹۰). احتمالاً زنان دیگری نیز تحت آموزش این استادان بوده‌اند؛ اما زنانی که از آن‌ها یاد شده، توانسته‌اند، اعتبار هنری بسیار خوبی کسب نمایند. «ماه‌پاره»^۵ و «بی‌بی چه مروی»^۶ نیز از دیگر بانوان نقاش این عصر هستند (حجازی، ۱۳۹۲؛ سرمدی، ۱۳۷۹). در جدول فوق، به معرفی و شناخت برخی از بانوان نگارگر که در فواصل قرن‌های (۱۰ تا ۱۳ هـ.ق) می‌زیسته‌اند، پرداخته شده است (جدول ۱).

در ادامه مبحث نگاره‌هایی از چهار هنرمند بانوی نگارگر مربوط به قرن‌های (۱۰ تا ۱۳ هـ.ق) که آثار آن‌ها امروزه در برخی از موزه‌ها ایران و جهان نگهداری می‌شود در جدولی آورده شده است (جدول ۲). این هنرمندان شامل بانوانی چون صحیفه‌بانو، رقیه‌بانو، نادره‌بانو و مسکینه است که هر یک چندین نگاره از خود به یادگار گذاشته‌اند.

بانوان نگارگر معاصر

در این تحقیق بانوان نگارگر دوره‌ی معاصر از نظر تاریخی به دو گروه تقسیم می‌شوند. هنرمندانی که از دوره‌ی پهلوی تا دوره‌ی انقلاب اسلامی حضور داشته و به‌خلاق اثر پرداخته و می‌پردازند. گروه دوم هنرمندانی هستند که در دوران انقلاب اسلامی به‌منصه ظهور رسیده‌اند. بانوان نگارگر دوران انقلاب نیز از لحاظ کسوت و مهارت به دو گروه استادان و هنرمندان جوان دسته‌بندی می‌شوند. هنرمندان و آثارشان در سه جدول مجزا معرفی خواهند شد، (جدول ۳) اختصاص به هنرمندان پیش‌کسوت دارد. (جدول ۴) به استادان و (جدول ۵) مختص هنرمندان جوان است.

قرار داده است. سهراب (۱۳۹۵)، نیز در پایان‌نامه‌ای با عنوان «نگارگران زن و زن در نگاره‌های مکتب هند و ایرانی گنجینه هنرهای تزئینی اصفهان»^۳ به معرفی ۱۰ نگاره از «نادره بانو» و ۶ نگاره نیز با موضوع کلی بانوان را در سبک هند و ایرانی، موجود در موزه هنرهای تزئینی اصفهان پرداخته است. امانی (۱۳۹۷)، در پیشنهادی «بررسی نظام اقتصادی حاکم بر نگارگری معاصر ایران با تأکید بر جایگاه زنان نگارگر»^۴ را عنوان نموده که به دلیل عدم ثبت نهایی پایان‌نامه غیرقابل دسترسی است.

بانوان نگارگر در قرن‌های (۱۰ تا ۱۳ هـ.ق)

حضور زنان نگارگر، مسأله‌ی بسیار مهم در تاریخ‌نگاری هنر، به‌ویژه تاریخ نقاشی ایران است. مطالعه در این زمینه، علاوه بر آن‌که توانایی‌های ایشان را آشکار می‌کند، نگاه و نگرش بانوان نگارگر در دوره‌های مختلف را نمایان می‌سازد. از سوی دیگر بررسی و تحلیل آثار هنری ایشان، می‌تواند به شناخت دیدگاه‌هایی بیانجامد که ریشه در موضوعات اجتماعی و اعتقادی دارد. لذا، این بخش به دنبال آن است که با معرفی بانوان نگارگر سده‌های (۱۰ تا ۱۳ هـ.ق) و آثار آن‌ها، مقدمات یک مقایسه را با هنرمندان نگارگر معاصر و آثارشان فراهم کند. این تطبیق بخشی از تفاوت‌ها و اشتراکات و به‌تبع، تأثیرات انقلاب اسلامی را بر هنرمندان مورد مطالعه نشان می‌دهد. نکته قابل ذکر این است که، زنان هنرمند دوره‌های پیشین، که نامشان در این پژوهش آمده، کسانی هستند که به‌نحوی نامشان در تاریخ ثبت شده است. آشنایی با شعر، ادب و علوم متداول روز و حتی تظاهر به علم‌دوستی و هنرپروری، نشانه‌ی فضل و کمال زنان ایرانی تلقی می‌شده است. لذا تعداد زنان صاحب فضل و کمال، بیش از مواردی بوده که در تاریخ‌نگاری ایرانی ثبت و ضبط شده است. از این‌رو «هستند زنان نامداری که بنابر ملاحظات عدیده، نامشان در تاریخ نیامده است، اما صاحب فضل و کمالات بوده و گاه آثار ارزشمندی در میان خانواده، بستگان و دوستان خود برجای گذارده‌اند» (رجبی، ۱۳۷۴: ۱۷).

زنان نگارگر دوره‌ی صفویه

در دوره صفویه، زنان، متناسب با شرایط، به خطاطی و نقاشی

۳. سهراب، سحر. (۱۳۹۵). نگارگران زن و زن در نگاره‌های مکتب هند و ایرانی گنجینه هنرهای تزئینی اصفهان. دانشگاه پیام‌نور استان تهران، دانشکده هنر و معماری.

۴. امانی، بهار. (۱۳۹۷). بررسی نظام اقتصادی حاکم بر نگارگری معاصر ایران با تأکید بر جایگاه زنان نگارگر. دانشگاه علم و فرهنگ تهران، دانشکده هنر و معماری.

۵. مذهب، مجلد، و نگارگر (قرن ۱۰ هـ.ق) است. از وی اثری دیده نشده است.

۶. از نگارگران (قرن ۱۰ هـ.ق) و از پیروان شیوه‌ی تبریز است که از وی اثری دیده نشده است.

جدول ۱. معرفی و شناخت بانوان نگارگر (قرون ۱۱، ۱۲ و ۱۳ ه.ق). (نگارنده)

ردیف	شناخت بانوان نگارگر (قرون ۱۱، ۱۲ و ۱۳ ه.ق)	
	نام هنرمند	معرفی هنرمند
۱	صحیفه بانو	از زنان نگارگر (قرن ۱۰ ه.ق)، که از ایران به هندوستان مهاجرت کرد و در دربار جهانگیرشاه به شوکت و جلال رسید. از صحیفه بانو سه اثر نگارگری به یادگار مانده است (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۲	رقیه بانو	رقیه بانو از زنان هنرمند و مسلمان دربار پادشاهان باری ^۷ هند بود. وی نگارگری بود که به سبک رضا عباسی نقاشی می‌کرد (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۳	نادره بانو	از زنان نقاش نیمه‌ی اول (سده ۱۱ ه.ق). است. وی دختر میرزاتقی بود که به همراه پدرش به هند سفر کرد و زیر نظر آقارضا، نقاش معروف زمان شاه‌عباس اول صفوی، اکبرشاه و جهانگیرشاه از پادشاهان باری هند، هنر نقاشی را آموخت و چیره‌دست شد (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۴	مسکینه	از دیگر زنان نقاش (قرن ۱۱ ه.ق)، است. وی در شبیه‌سازی و تصویر کشیدن از حیوانات توانا بود. از آثار زیبای او می‌توان به دو تصویر شبیه‌سازی شده در یکی از مرقعات سلطنتی ایران بوده اشاره نمود (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۵	شفیعه بانو	از زنان هنرمند ایرانی بود که در هند می‌زیسته است. او از نقاشان مرقع معروف گلشن بود و در اجرای بعضی تصاویر با هنرمندان تصویرساز دیگر نیز همکاری می‌نمود (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۶	ماه‌پاره	از زنان مذهب، مجلد، و نگارگر (قرن ۱۰ ه.ق)، است. «سلطان‌علی مشهدی» ^۸ ، از خطاطان به نام عصر تیموری او را در ردیف «عبدالله قاطع» ^۹ و «سیدبابا افشانگر» ^{۱۰} قرار داده است، اما متأسفانه آثاری از وی موجود نیست (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۷	آذر	از زنان هنرمند (قرن ۱۲ ه.ق) (۱۱۲۸ ه.ق)، است که در نقاشی منظره و چهره‌پردازی مهارت فراوان داشت.
۸	پروانه	«از نقاشان روغن‌کار (قرن ۹ ه.ق)، است. از این هنرمند آثاری به یادگار مانده که رقم پروانه در آن ذکر شده است» (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳: ۱۲۳).
۹	امینه	امینه از هنرمندان نقاش (قرن ۱۱ ه.ق)، است. وی در نگارگری، پیرو مکتب رضاعباسی، هنرمند معروف دوری صفوی بوده است. از او تنها دو اثر نگارگری باقی است. اثر اول، سه پیرمرد مست را در حال صحبت نشان می‌دهد؛ و اثر دوم، منظره‌ای است که قوچ شاخ‌داری در پشت کوه نمایان است (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳).
۱۰	ماه‌رخسار	او نواده فتح‌علی شاه قاجار و «شقیفته صنعت خط و هنر نقاشی بود و اغلب اوقات، خود را با این هنرها سرگرم می‌کرد» (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳: ۵۸۷).
۱۱	زینب بنت‌امین	«از زنان نقاش (قرن ۱۳ ه.ق)، عثمانی است. از این هنرمند در موزه توطیایی سرای نگاره‌ای وجود دارد که نقش گل و برگی را تصویر کرده است» (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۶۳: ۲۱۵).

۹. عبدالله قاطع در (قرن ۱۰ ه.ق)، در هرات نشو و نما یافت و شهرت فراوان پیدا کرد. وی از یاران هنرمند سلطان‌علی مشهدی به‌شمار می‌آید و آثار وی قطعه نستعلیق استادانه‌ای است که به مهارت و استادی تمام، بریده و آن را به رنگ‌های گوناگون آرایش داده است (به‌رقم نهاده «قاطع‌ها شیخ عبدالله»).

۱۰. سیدبابا افشانگر (۱۰۷۶ ه.ق)، خطاط نامی است، که از آثار وی می‌توان به «اصول کافی»، «فروع کافی»، «روضه کافی»، «نیم‌ورقی، مجلد مذهب، نسخ تحریر کتابت خفی متوسط، اشاره نمود.

۷. ظهیرالدین محمدبابر (۹۳۷-۸۸۸ ه.ق/۱۵۳۰-۱۴۸۳ م.)، مؤسس سلسله گورکانیان هند و امپراطوری مغولی هند بود که آخرین امپراطوری از دوران طلایی اسلامی به‌شمار می‌آید.

۸. ظلام‌الدین سلطانی معروف به سلطان‌علی مشهدی (۸۴۱-۹۲۶ ه.ق/۱۴۳۵-۱۵۲۰ م) ملقب به «سلطان الخطاطین» از خوشنویسان ایرانی و از معروف‌ترین نستعلیق‌نویسان قرن نهم و دهم ایران است (فضایلی، ۱۳۶۲).

جدول ۲. معرفی آثار بانوان نگارگر قرن ۱۱، ۱۲ و ۱۳. (نگارنده)

نگاره‌ها	بانوان نگارگر قرون ۱۱، ۱۲ و ۱۳			
	صحنه بانو	رقیه بانو	نادره بانو	مسکینه
نگاره شماره ۱				
شناسنامه اثر	کاخ خورنق. مرقع هندی. (نیمه نخست سده ۱۱ه.ق). آبرنگ و طلا. موجود در کاخ گلستان. (حسینی‌راد، ۱۳۸۴: ۴۷۳) * مثنی برداری از اثر کمال‌الدین بهزاد به همراه تغییرات	جوان نشسته، (نیمه نخست سده ۱۱ه.ق). قلم‌گیری روی کاغذ. موجود در کتابخانه کاخ گلستان. (حسینی‌راد، ۱۳۸۴: ۴۶۱).	مربوط به (سده ۱۱ه.ق). موجود در کاخ گلستان. (گنجینه کاخ گلستان) * قطعه‌ای از چند نگاره که وصالی شده است.	مرد درویش. مرقع هندی. (نیمه نخست سده ۱۱ه.ق). آبرنگ و طلا. موجود در کاخ گلستان. (حسینی‌راد، ۱۳۸۴: ۴۷۶)
نگاره شماره ۲				
شناسنامه اثر	تصویری شبیه شاه‌تیماسب. آبرنگ مات (گواش) و آبرنگ روی کاغذ. موزه ویکتوریا و آلبرت. (Stronge, 2010: 123)	مربوط به (سده ۱۱ه.ق). موجود در کاخ گلستان. (گنجینه کاخ گلستان) * قطعه‌ای از چند نگاره که وصالی شده است.	شاهزاده و زاهد گوشه‌نشین. (۱۰۰۴ه.ق). هنر هند و مغولی. دیوان شاهی. (Canby, 1999: 121)	
نگاره شماره ۳				
شناسنامه اثر				همسر بی‌وفا و عاشق او. (۱۰۰۴ه.ق). برگی از بهارستان. آبرنگ و طلا. کتابخانه بادلن آکسفورد. (Stronge, 2010: 123)

جدول ۴. معرفی (استادان) بانوان نگارگر دوران معاصر. (نگارنده)

معرفی استادان نگارگر و آثار ایشان (دوره انقلاب اسلامی)				ردیف
موضوع و ویژگی اثر	شناسنامه اثر	نگاره	نام هنرمند	
تاریخ شیعه برگرفته از ارزش های انقلاب. اجرا به شیوه نگارگری قدیم. طراحی پیکره ها و پوشش ها واقع گرایانه تر از آثار نگارگری قدیم است. هم چنین در رنگ هماهنگی ^{۱۱} وجود دارد. فراهم شدن ابعاد بزرگ به وسیله ابزار و مواد جدید	خطابه حضرت زینب(س) در برابر یزید. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. مجموعه شخصی (عصمتی، ۱۳۹۰: ۲۶).		سلینا پوریا (۱۳۳۶ ه.ش) دارای سابقه‌ی کاری در زمینه: نگارگری، تذهیب، گل و مرغ و تشعیر. مدرک کارشناسی در رشته زبان انگلیسی	۱
تاریخ ادیان بر اساس قصص قرآنی. اجرا به شیوه‌ی نگارگری قدیم. فراهم شدن ابعاد بزرگ به وسیله ابزار و مواد جدید	شهادت یحیای نبی. (۱۳۷۵ ه.ش). گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا محل نگهداری: حوزه هنری. (رجبی، ۱۳۹۹: ۶۸)		سیده راضیه یاسینی (۱۳۴۸ ه.ش) پژوهشگر و نقاش. دکترای تخصصی پژوهش هنر	۲
وقایع انقلاب. بهره‌گیری از شیوه‌های نقاشی در اجرا چهره امام خمینی (شبیه‌سازی)، اما تلاش شده پیکره‌ها به روش نگارگری قدیم طراحی شود. فراهم شدن ابعاد بزرگ به وسیله ابزار و مواد جدید	رحلت امام خمینی. (۱۳۷۴ ه.ش). ابعاد: ۱۰۸ × ۹۳ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. محل نگهداری: حوزه هنری. (رجبی، ۱۳۹۹: ۵۳)			
(شهادت) ارزش های انقلاب دارای ابعاد بزرگ اثر با توجه به بهره‌گیری از شیوه‌های اجرای معاصر	عهد ازلی (شهادت). (۱۳۷۲ ه.ش). ابعاد: ۶۰ × ۸۰ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. محل نگهداری: حوزه هنری (رجبی، ۱۳۹۹: ۸۳)		فریده فاضلی نژاد	۳

<p>حفظ ارزش های اسلامی انقلاب. شیوهی ترکیب مواد و بهره گیری از فنون نقاشی. (کیفیت و نحوه رنگ گذاری با نگارگری قدیم تفاوت دارد و به نقاشی معاصر نزدیک شده است).</p>	<p>صبح نزدیک است. ابعاد: ۵۴ × ۶۷ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. مجموعه شخصی (نگارنده)</p>		<p>۴ مینا صدری (۱۳۴۸ ه.ش) پژوهشگر و نقاش دکترای تخصصی پژوهش هنر دارای درجه یک هنری</p>
<p>(شهادت) ارزش ها و وقایع انقلاب. در طراحی و اجرای پیکر شهید سلیمانی از شبیه سازی بهره گرفته شده که ویژگی نگارگری معاصر است. تأکید بر موضوع با بهره از نمای نزدیک</p>	<p>طالب شهادت. (۱۳۹۸ ه.ش). آبرنگ، گواش و آکرلیک روی مقوا. ابعاد: ۶۰ × ۹۰ س.م. محل نگهداری: دانشگاه فرشیان (نگارنده)</p>		<p>۵ فاطمه منظوری (۱۳۳۵ ه.ش) فارغ التحصیل مقطع لیسانس رشته زیست شناسی. آغاز فعالیت هنری در رشته نگارگری از سال ۱۳۷۵</p>
<p>تاریخ شیعه برگرفته از ارزش های انقلاب. دارای ابعاد بزرگ اثر و استفاده از شیوه های جدید برای اجرای اثر. کیفیت طراحی پیکره ها و پوشش آن ها واقع گرایی بیش تری نسبت به آثار نگارگری قدیم دارد. استفاده از قاب بندی های نگارگری قدیم در ترکیب کلی.</p>	<p>نگاره با عنوان محرم. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. محل نگهداری: حوزه هنری. (رجبی، ۱۳۹۹: ۸۷)</p>		<p>۶ رقیه لطفی</p>
<p>بمب گذاری در حرم امام رضا(ع)، از وقایع پس از انقلاب. دارای ابعاد بزرگ اثر و اجرا به شیوهی نگارگری قدیم. اما با بهره از ابزار و مواد جدید</p>	<p>آتش بر حرم رضوی. (۱۳۷۵ ه.ش). ابعاد: ۶۵ × ۶۰ س.م. گواش، آبرنگ و طلا. مجموعه شخصی. (رجبی، ۱۳۹۹: ۱۱۰)</p>		<p>۶ رقیه لطفی</p>

جدول ۵. معرفی بانوان نگارگر جوان که پس از انقلاب اسلامی به خلق اثر پرداخته‌اند. (نگارنده)

ردیف	معرفی بانوان نگارگر جوان و آثار ایشان (دوره انقلاب اسلامی)		
	نام هنرمند	نگاره	شناسنامه اثر
۱	زینب رجبی		به کدامین گناه. ابعاد: ۶۳×۷۵ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا مجموعه‌ی شخصی (رجبی، ۱۳۹۹: ۱۱۰)
۲	زهرا پایکار		نگین سلیمانی. ابعاد: ۳۰×۳۵ س.م. قلم‌گیری و رنگ طلا روی مقوا. محل نگهداری: دانشگاه فرشچیان (نگارنده)
۳	زهرا یکتا		مشک هم شرمنده عباس شد. آکرلیک روی مقوا. (عصمتی، ۱۳۹۰: ۱۱۴).
۴	سیما حسینی		ولادت حضرت زهرا (س). ابعاد: ۶۰×۷۰ س.م. گواش و آبرنگ بر روی مقوا (ملانوروزی، ۱۳۹۰: ۱۶۴)
۵	نغمه ملای مقدم		معراج پیامبر (ص). گواش و آبرنگ روی مقوا. (عصمتی، ۱۳۹۰: ۱۰۲).

<p>وقایع انقلاب اسلامی. اجرا به شیوه معاصر. هماهنگی در رنگ و طراحی شکل‌ها دیده می‌شود. کیفیت طراحی پیکره‌ها و پوشش آن‌ها واقع‌گرایی بیش‌تری نسبت به آثار نگارگری قدیم دارد. استفاد از ابزار و مواد جدید</p>	<p>جانباز. گواش و آبرنگ روی مقوا. ابعاد: ۲۵×۳۵ س.م. (نگاره‌ها، ۱۳۷۵:۸۸)</p>		<p>مریم فلاح‌پور</p>	<p>۶</p>
<p>تاریخ شیعه، برگرفته از ارزش‌های اسلامی انقلاب. اجرا با شیوه‌های معاصر، هماهنگی در رنگ و شکل. طراحی پیکره‌ها و طراحی اسب واقع‌گرایی بیش‌تری نسبت به آثار نگارگری قدیم دارد. استفاد از ابزار و مواد جدید</p>	<p>ضامن آهو. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. (عصمتی، ۱۳۹۰:۶۷).</p>		<p>زهرا جعفری</p>	<p>۷</p>
<p>برگرفته از داستان‌های قرآنی. تأکید بر موضوع با بهره از نمای نزدیک. از دیگر ویژگی‌هایی که این اثر را از آثار پیشین متفاوت می‌کند، هماهنگی در کاربرد رنگ است.</p>	<p>حضرت یونس در شکم ماهی. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. (نگاره‌ها، ۱۳۷۲:۱۶)</p>		<p>ملیحه اکبری</p>	<p>۸</p>
<p>برگرفته از ارزش‌های اسلامی شیعی انقلاب. شیوهی اجرا با آثار قدیم متفاوت است. هماهنگی در رنگ و طراحی شکل‌ها دیده می‌شود. استفاد از ابزار و مواد جدید که منجر به کیفیت متفاوت اثر و ابعاد شده است</p>	<p>شفایافتهی حضرت امام رضا (ع). گواش و آبرنگ روی مقوا. (عصمتی، ۱۳۹۰:۵۵).</p>		<p>خدیجه احتشامی</p>	<p>۹</p>
<p>تاریخ اسلام، برگرفته از ارزش‌های اسلامی انقلاب. شیوهی اجرا با آثار قدیم متفاوت است. تأثیر نقاشی در هماهنگی رنگ و طراحی شکل‌ها دیده می‌شود. تلاش شده است اثر بر اساس ترکیب حلزونی شکل بگیرد. استفاد از ابزار و مواد جدید</p>	<p>معراج پیامبر (ص) و سجده فرشتگان بر آدم (ع). ابعاد: ۴۸×۳۴ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. (ملانوروزی، ۱۳۹۰:۱۹۷)</p>		<p>سهیلا لشکری</p>	<p>۱۰</p>
<p>تاریخ شیعه، برگرفته از ارزش‌های اسلامی انقلاب. اثر فوق به شیوهی نگارگری قدیم اجرا شده است. تفاوت آن با آثار قدیم در استفاده از ابزار و مواد جدید است که منجر به بزرگ شدن ابعاد اثر شده است.</p>	<p>منظره امام رضا (ع). ابعاد: ۷۰×۱۰۰ س.م. گواش، آبرنگ و طلا روی مقوا. (ملانوروزی، ۱۳۹۰:۱۶۹)</p>		<p>سمیه ذاکری</p>	<p>۱۱</p>

گفتمان هنر انقلاب «هنر متعهد»

محسوب می‌شود. بدین ترتیب خاستگاه نگارگری، مردم و ارزش‌ها و باورهای اسلامی آنان است. اگرچه در این هنر هنرمندان شاخصی پرورش یافتند، ولی می‌توان گفت، زبان و بیان آن مردمی است.

همان‌گونه که در بررسی آثار مطرح شد، یکی از ویژگی‌های هنر نگارگری انقلاب که از هنر پیش از انقلاب متفاوت می‌شود، موضوعاتی است که مورد توجه نگارگران بالاخص بانوان قرار می‌گیرد. این موضوعات را می‌توان در دو گروه قرار داد. موضوع برخی از نگاره‌ها، برگرفته از وقایع دوران انقلاب است. مانند جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران، جانبازان، بمب‌گذاری در حرم امام‌رضا (ع)، شهادت (اعم از شهادت یک فرد یا شهادت جمعی). دیگر آثار شامل قصص قرآنی، وقایع عاشورا و داستان انمه‌اطهار (ع) و پیامبران است. مطلب قابل ذکر این‌که، ابزار و مواد جدید امکانات تازه‌ای را برای خلق اثر در اختیار هنرمند قرار داده است. از شاخصه‌های هنر انقلاب که در دوره‌ی معاصر به دلیل وجود ابزار و مواد جدید به وجود آمده، فنون اجرایی متفاوت است. قابلیت موجود در این ابزار سبب شده است که ابعاد آثار متفاوت و بزرگ شود. این ویژگی یعنی به‌کارگیری مواد جدید و ابعاد بزرگ آثار و شیوه‌ی اجرای شخصی را می‌توان به قرن معاصر مرتبط دانست، که در دوران انقلاب گسترش یافته و کامل‌تر شده است. بانوان نگارگر نیز از قابلیت‌های ابزار و مواد جدید استفاده کرده‌اند، و در شیوه‌های متفاوت آثار خود را خلق نموده‌اند. تمام آثاری که در این تحقیق از بانوان نگارگر انقلاب مورد مطالعه قرار گرفته، از این ویژگی برخوردارند.

نتیجه‌گیری

نگارگران از ابتدا، در تصویرگری‌های خود توجه عمده‌ای به ادبیات داشته‌اند. ادبیات ایران در مسیر خود ذیل آموزه‌های دینی، به اخلاق و مسائل اجتماعی می‌پرداخته است. لذا نگارگری نیز با این موضوعات همگام و همراه بوده است. طرح این بحث بدان منظور است، که اشاره شود، موضوع آثار نگارگری از دیرباز با مباحث اسلام و مسائل اجتماعی دینی همراه بوده است. این ویژگی در دوره‌ی معاصر یعنی دوره‌ی انقلاب نیز ادامه داشته است. اما، بر اساس یافته‌های این تحقیق، آن چیزی که ویژگی‌های آثار نگارگری بانوان هنرمند در دوران انقلاب اسلامی را شکل می‌دهد و سبب تفاوت این آثار با دوره‌های پیشین می‌شود، دو حوزه‌ی «موضوع» و «شیوه‌های اجرایی» را در بر می‌گیرد. این تفاوت ناشی از تأثیر تحولات انقلاب

یکی از خصوصیات مهم نگارگری در گذر تاریخ، پیوستگی و تداوم ویژگی‌های تصویری و بصری آن است. این امر سبب شده است، علی‌رغم وجود مکاتب و دوره‌های تاریخی مختلف، یک نوع از هنر تصویری شکل بگیرد. طرح این موضوع بدین سبب است، که اگر در مورد نگارگری دوران انقلاب اسلامی به‌خصوص بانوان نگارگر و آثارشان مطلبی ذکر می‌شود، به معنی شکل‌گیری آثاری کاملاً متفاوت نیست. بلکه همچون مکاتب نگارگری پیشین، شاخص‌هایی بدان اضافه شده یا به‌بعضی از ویژگی‌ها و موضوعات بیش‌تر توجه شده است. البته از نظر محتوا، موضوعات جدیدی شکل گرفته که در دوران انقلاب اتفاق افتاده است. در کنار این موضوعات جدید، شیوه‌های اجرا نیز تنوع بیش‌تری پیدا کرده و ابزار و مواد جدید امکاناتی را در اختیار هنرمند قرار داده که قابلیت‌های اجرایی نوینی را به وجود آورده است. با توجه به این نکات، تلاش خواهد شد، تأکیدها و رویکردهای جدید، در آثار منتخب بانوان نگارگر انقلاب بررسی شود. لذا آثار بانوان نگارگر در دو بخش موضوع و شیوه‌ی اجرا، تجزیه و تحلیل خواهد شد. با مراجعه به توصیف و تحلیل آثار در (جدول‌های ۳ تا ۵) می‌توان این تأکیدها و رویکردهای موضوعی و اجرایی که در نگارگری دوران انقلاب بالاخص آثار بانوان شکل گرفته را مورد مذاقه قرار داد. در ابتدا ضرورت دارد برخی از شاخصه‌ها و ویژگی‌هایی که عام است و در مورد آثار نگارگری دوران انقلاب اسلامی صدق می‌کند، بازگو شود، سپس آثار بانوان نگارگر با توجه با این موارد مورد توجه قرار گیرد.

«در دوران انقلاب اسلامی، هنر تأثیرپذیر از انقلاب و وقایع آن بوده است. هنرمندان پیش از آن‌که بر انقلاب اثرگذار باشند، از ویژگی‌های انقلاب اثر پذیرفته و آثار خود را تحت تأثیر وقایع انقلاب خلق می‌کردند» (رجبی، ۱۳۹۹: ۹)، حقیقتی که گاه نادیده گرفته می‌شود. هنرمندان در مسیر تحولات انقلاب، از رفتار مردم و اعتقاداتی که منجر به رفتار عملی در آنان می‌شد، الهام می‌گرفتند و آن‌را در آثار خود به‌تصویر می‌کشیدند. وقایع مختلف اجتماعی، سیاسی و نظامی انقلاب اسلامی که در کردار مردم رخ می‌نمود، از نگاه هنرمندان دور نبوده، و به این اتفاقات در فعالیت‌های هنری خود واکنش نشان می‌دادند. چنان‌که در آثار بانوان مشاهده شد، جایگاه شهادت و شهید در اعتقاد مردم، دست‌مایه کار هنرمندان در عرصه‌های مختلف می‌شد. دفاع از ارزش‌هایی که احیا شد و یا در جریان انقلاب و به‌همت مردم شکل گرفت، از شاخصه‌های مهم هنر نگارگری

بخش اتفاق افتاده است. اول آن که قطع آثار تغییر کرده و ابعاد آن‌ها بزرگ‌تر شده است. به تبع بزرگ شدن ابعاد، ابزار، مواد و نحوه اجرا نیز متناسب با آن گسترش یافته است. در این زمینه وجود مواد و مصالح جدید (مدرن) نیز اثرگذار بوده است. دوم آن که در نحوه اجرا تأثیراتی از ویژگی‌های نقاشی دیده می‌شود. ویژگی‌هایی چون هماهنگی (هارمونی) در رنگ و شکل و نیز بهره‌گیری از عنصر واقع‌گرایی در طراحی پیکره‌ها و دیگر عناصر.

اسلامی بر بانوان هنرمندان نگارگر است. با توجه به این موارد می‌توان گفت که مبتنی بر تحلیل‌ها و یافته‌های تحقیق، علاوه بر گسترش موضوعات تاریخی اسلام، مسائل اجتماعی، سیاسی و وقایع انقلاب مانند جنگ، شهادت و غیره به موضوعات بانوان نگارگر اضافه شده است. هم‌چنین به دلیل توجه بانوان نگارگر به موضوعات جدید و ضرورت ارائه بهتر و اثرگذارتر، تفاوت‌هایی در شیوه‌های اجرایی ایشان شکل گرفته است. این تفاوت در دو

منابع

- حجازی، بنفشه. (۱۳۹۲). بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر صفوی (ضعیفه). تهران: قصیده سرا.
- حسینی‌راد، عبدالمجید. (۱۳۸۴). شاهکارهای نگارگری ایران. تهران: موزه هنرهای معاصر.
- حقیقت‌جو، لیلا. (۱۳۹۰). پژوهشی در آثار آقا رضا جهانگیری نگارگر ایرانی دربار جهانگیرشاه بابر. نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی؛ شماره ۴۸، ص ۳۸-۲۹.
- رجبی، محمدحسن. (۱۳۷۴). مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی. تهران: انتشارات سروش.
- رجبی‌دوانی، محمدعلی. (۱۳۹۹). آسمان نگاره‌ها (مجموعه آثار نگارگری با موضوع انقلاب اسلامی). تهران: مؤسسه‌ی تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری (متن).
- سرمدی، عباس. (۱۳۷۹). دانش‌نامه هنرمندان ایران و جهان اسلام. تهران: نشر هیرمند.
- عصمتی، حسین. (۱۳۹۰). هشتمین دوسالانه ملی نگارگری. مقدمه حسین عصمتی. تهران، مؤسسه توسعه هنرهای تجسمی
- معاصر.
- فضایی، حبیب‌الله. (۱۳۶۲). اطلس خط. اصفهان: انتشارات مشعل.
- کاویانی، مصطفی. (۱۳۷۹). معرفی چند چهره‌ی درخشان هنر معاصر اصفهان، مجله‌ی علمی-پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان؛ دوره دوم، شماره ۲۰ و ۲۱، ص ۱۸۳-۲۰۴.
- کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی. (۱۳۶۳). احوال و آثار نقاشان قدیم ایران و برخی مشاهیر نگارگر هند و عثمانی. لندن.
- ملانوروزی، مجید. (۱۳۹۳). مشق عشق (برگزیده آثار اساتید و نگارگران معاصر ایران). تهران: انتشارات یساولی.
- نگاره‌ها. (۱۳۷۲). مجموعه آثار اولین دوسالانه ملی نگارگری. تهران: انجمن هنرهای تجسمی.
- نگاره‌ها. (۱۳۷۵). مجموعه آثار دومین دوسالانه ملی نگارگری. تهران: انجمن هنرهای تجسمی.

منابع لاتین

- Canby, Sheila. R. (1999). *Princes, Poets & Paladins*. London: British Museum Press.
- Stronge, Susan. (2010). *Made for Mughal Emperors*. London: I.B.TAURIS.
- URL1- <https://www.tasnimnews.com/fa/news>
- URL2- http://www.khaneyehonar.com/?attachment_id=108
- URL3- <https://fr-fr.facebook.com/tehranprelacy/photos/>